

הלכתא למשיחא בדרה היומי

מסכת חגיגה

תוכן

1. הלכתא למשיחא.....
- א. הכל חייבין בראייה.....
- ב. חוץ מחרש שומה וקטן ... והזקן ומי שאינו יכול לעלות ברגליו.....
- ג. איזהו קטן ... כל שאינו יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית.....
- ד. הראייה מעה כסף והחגיגה שתי כסף.....
- ה. חיגר ביום ראשון ונתפשט ביום שני ... כולן תשלומין דראשון.....
- ו. סומא באחת מעיניו פטור מן הראייה.....
- ז. כאן כמשנה ראשונה כאן כמשנה אחרונה.....
4. הלכה למעשה.....
- ח. תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם ... מפני תיקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין וכותב לו שטר על חצי דמיו.....
- ט. חרש שדיברו חכמים בכל מקום שאינו שומע ואינו מדבר ... המדבר ואינו שומע זהו חרש שומע ואינו מדבר זהו אלם זה וזה הרי הן כפקחין לכל דבריהם.....
7. הלכתא למשיחא.....
- י. הכל חייבין בראייה ובשמחה חוץ מחרש המדבר ואינו שומע ואינו מדבר שפטור מן הראייה.....
- יא. ואף על פי שפטור מן הראייה חייב בשמחה ואת שאינו לא שומע ולא מדבר ושומה וקטן פטור אף מן השמחה הואיל ופטורים מכל מצות האמורות בתורה.....

הלכתא למשיחא

דף ב.

א. הכל חייבין בראייה

שלוש מצות¹ עשה נצטוו ישראל בכל רגל משלש רגלים, ואלו הן: הראייה שנאמר שמות כג פסוק יז, פל"ד פס' יז, דברים טז פסוק טז) יִרְאֶה כָּל זְכוּרָה, והחגיגה שנאמר (דברים שם פסוק טו) תִּחַג לִיקְנוֹק אֱלֹהֶיךָ, והשמחה שנאמר (דברים שם פסוק יד) וְשִׂמְחֶתָּ בְּתִנְיָהּ.

¹ רמב"ם הלכות חגיגה פרק א הלכה א

הַלְכָתָא לְמַשִּׁיחָא בְדֵף הַיּוֹמִי

מסכת חגיגה

הראייה האמורה בתורה היא – שנראה פניו בעזרה ביום טוב הראשון של חג, ויביא עמו קרבן עולה בין מן העוף² בין מן הבהמה, וי"א³ שיש בראייה שתי מצוות מצוה להראות בעזרה ומצוה נוספת להביא קרבן ראיה בעת שבא להראות.

ומי שבא לעזרה ביום ראשון ולא הביא עולה, לא דיו שלא עשה מצות עשה, אלא עובר על לא תעשה שנאמר לא יראו פני ריקם, ואינו לוקה על לאו זה שהרי לא עשה מעשה. וי"א⁴ שאם הביא בשאר ימות החג הרי הם תשלומין ליום הראשון ואינו עובר על עשה ולא תעשה. ואם לא בא כלל לעזרה ביום ראשון לכו"ע יש לו תשלומין בשאר ימות החג⁵.

החגיגה האמורה בתורה היא – שיקריב שלמים ביום טוב הראשון של חג בבואו להראות, והדבר ידוע שאין השלמים באים אלא מן הבהמה.

והשמחה האמורה ברגלים היא – שיקריב שלמים יתר על שלמי חגיגה⁶, ואלו הם הנקראים שלמי שמחת חגיגה שנאמר וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך.

ב. חוץ מחרש שוטה וקטן ... והזקן ומי שאינו יכול לעלות ברגליו

נשים⁷ ועבדים פטורין מן הראייה, וכל האנשים חייבים בראייה חוץ מחרש ואלם ושוטה וקטן וסומא וחגר וטמא וערל, וכן הזקן והחולה והרך והענוג

² לא מצאתי זה מפורש, ומצד הסברא כן הוא שהרי ולא יראו פני ריקם אמר רחמנא וכיון שהביא עולת העוף אינו ריקם. ומ"מ ק"ל מהך דביצה (ב, א) דבבא בן בוטא הביא כל צאן קדר והכניסן בעזרה ואמר כל הרוצה לסמוך יבא ויסמוך, ובירושלמי דחגיגה פ"ב (סוף הל' ג) מביא זה שהביא ג' אלפים טלאים ואמר כל מי שהוא רוצה עולות יבא ויסמוך שלמים יבא ויסמוך ע"ש, ולמה לא הביא עופות לעולות. אך י"ל משום דרצה להורות להם כב"ה דמותר לסמוך ובעופות ליכא סמיכה, אך זה גופה ק"ל כיון דאפשר בלא סמיכה למה יסמוכו, ויש ליישב כמובן. ערוך השולחן העתיד הלכות חגיגה סימן קצו סעיף ט

³ בירושלמי ריש חגיגה אמשנה דהכל חייבין בראייה אומר בד"א בראיית קרבן אבל בראיית פנים בעזרה הכל חייבין אף מי שאינן חייבין בקרבן ע"ש, אלמא דשני מצוות הן. אך הרמב"ם שם לא פסק בהירושלמי, וס"ל כשיטת התוס' ריש חגיגה דהש"ס שלנו חולק על הירושלמי, אבל מרש"י שם משמע קצת דשני מצוות הן, והרמב"ם ס"ל דלש"ס שלנו מצוה אחת היא. ערוך השולחן העתיד שם סעיף ח ועיין לקוטי הלכות בזבח תודה שנקט כדעת הרמב"ם

⁴ סמ"ג עשין רכז

⁵ ערוך השולחן העתיד שם סעיף טו

⁶ ויש בזה שאלה, איזה הפרש יש בין חגיגה לשמחה הא אידי ואידי שלמים הם. והתשובה בזה שאמת ששניהם שלמים מ"מ אין דומין זל"ז בכמה דינים שיתבאר, דשלמי חגיגה צריך דווקא מן החולין, ולדעת הרמב"ם בתערובת מעשר, ושלמי שמחה מותר לגמרי מן המעשר, שלמי חגיגה אין הנשים חייבות בה ולא כן שלמי שמחה לדעת הרמב"ם ז"ל כמו שיתבאר, וכל הפטורים מראייה פטורים משלמי חגיגה ובשלמי שמחה חייבין לבד חרש שוטה וקטן, שלמי חגיגה אינו אלא יום אחד ושלמי שמחה כל הרגל, שלמי חגיגה יש תשלומין לעצרת כל שבעה ולא כן בשלמי שמחה, שלמי חגיגה אם שחטן מערב יום טוב אינו יוצא בהן ובשלמי שמחה יוצא כמו שיתבאר, ולפ"ז שתי מצוות הם. ערוך השולחן העתיד שם סעיף ה

⁷ רמב"ם שם פרק ב הלכה א

הַלְכָתָא לְמִשְׁיחָא בְדַף הַיּוֹמִי

מסכת חגיגה

מאד שאינם יכולים לעלות על רגליהן, וי"א⁸ שגם אלו שאינם הולכים מחמת עינוגם ללא נעלים פטורין מן הראיה. כל אלו האחד עשר פטורין, ושאר כל האנשים חייבין בראייה. וי"א⁹ שאף מי שאין לו קרקע פטור מן הראיה.

ג. איזהו קטן... כל שאינו יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים לחר הבית

כל¹⁰ קטן שיכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים לחר הבית, אביו חייב להעלותו ולהראות בו מדרבנן כדי לחנכו במצות, ואסמכוהו¹¹ על הפסוק שנאמר יראה כל זכורך. וי"א¹² שאף מביא עליו קרבן ראיה והוא נדבה ואינה קריבה ביום טוב אלא ביום שני.

ד. הראייה מעה כסף והחגיגה שתי כסף

קרבן עולת הראייה¹³ וקרבן שלמי החגיגה אין להן שיעור מן התורה, שנאמר (דברים טז פסוק יז) איש כמתנת ידו וגו', אבל מדברי סופרים¹⁴ שלא יהא קרבן עולת ראיה פחות משהו מעה כסף, ולא שלמי חגיגה פחות משהו שתי כסף, ומצוה להביא כפי עשרו, כמבואר להלן במשנה דף ה: שנאמר כמתנת ידו. ואם הביא פחות ממעה עבריינא מיקרי¹⁵.

⁸ רש"י בפ"ק דחגיגה (דף ד') פירש מפנקי דאין הולכים בלא מנעל ואין אדם נכנס לחר הבית במנעלו ועיין בסוגית הגמרא דמייתי ראיה מדכתיב כי תבואו לראות פני וכו' ומשמע קצת כדברי רש"י ויש ליישב לדעת רבינו ודוק. משנה למלך שם ובלקומי הלכות בתורת הקדשים א משמע דס"ל דלא פליגי.

⁹ דבפ"ק דפסחים (דף ח') אמרינן א"ר אמי כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל וכל שאין לו קרקע אינו עולה, ולא ידעתי למה השמיט רבינו דין זה. ואי משום דבפ"ק דחגיגה תנן הכל חייבין בראיה חוץ מחש"ו ולא תני להא דמי שאין לו קרקע הא ל"ק וכמ"ש התוס' שם בד"ה חוץ ומוכח מדבריהם דהא דמי שאין לו קרקע הוא הלכתא פסיקתא וכן מוכח מ"מ"ש בפ"ק דפסחים (דף ג') ד"ה מאליה ודברי רבינו צריכים לי תלמוד. משנה למלך שם. ועיין בנוב"ת או"ח צד שכתב ואני תמה למה החליט דליכא חולק על ר' אמי והלא שם במקומו מצינו חולק דכך איתא שם דשאלו לרב הני בני כי רב דדיירי בבאני ... ולא עוד אלא שגוף דינו של ר' אמי תליא ברבוותא דהרי בקידושין דף ל"ד: אמר דאיצטריך זכורך בראיה אף שהוא מ"ע שהו"ג דלא נילף ראיה ראיה מהקהל יעו"ש.

¹⁰ רמב"ם שם ג

¹¹ לחם משנה שם

¹² דעת תוד"ה איזהו והרמב"ם ס"ל שאינו אלא לראיה ולא לקרבן עיי"ש במשנה למלך

¹³ רמב"ם שם פרק א הלכה ב

¹⁴ אף על גב דבירושלמי איתא דר' יוחנן סבירא ליה דמעה כסף שתי כסף דאורייתא אנו אין לנו אלא כש"ם דילן להלן ז. חרשי מים חיים שם

וגם בירושלמי סוף הלכה ב יש שאמרו דר"י חזר בו ע"ש [עתוס' ו, א ד"ה הראייה] ערוך השולחן העתיד שם סימן קצו סעיף א

¹⁵ כמו שכתבו התוס' ז"ל בכריתות י" ד"ה מכלל שבי' לענין הטאת וז"ל אבל פחות מדנקא מיקרי עבריינא ומ"מ אם הוולו והם שמנים בפחות מדנקא מתכפר בהם יע"ש. שולחן המלך

הלכתא למשיחא בדרה היומי

מסכת חגיגה

אם רצונו להביא עולה בדמים הרבה יותר מחגיגה, יכול לעשות כן¹⁶.

ה. חוגר ביום ראשון ונתפשט ביום שני ... כולן תשלומין דראשון

יבואר להלן דף ט. בעה"ת

ו. סומא באחת מעיניו פטור מן הראייה

נאמר 17 (דברים לא פסוק יא) **בְּבוֹא כָּל יִשְׂרָאֵל לְרֵאוֹת 18**, כשם שהן באין להראות לפני ה' כך הם באים לראות הדר קדשו ובית שכינתו, להוציא סומא שאינו רואה, אפילו נסמית עינו אחת שהרי אין ראייתו שלימה.

ז. כאן כמשנה ראשונה כאן כמשנה אחרונה

מי שחציו עבר חציו בן חורין י"א¹⁹ שחייב בראיה מכיון שכופין את אדונו לשחררו כמבואר להלן, וא"כ הרי הוא עתה כבן חורין. ויש שפטרוהו²⁰ מהראיה מפני צד עבדות שבו.

דף ב:

הלכה למעשה

¹⁶ ערוך השולחן העתיד שם סעיף ג

¹⁷ רמב"ם שם פרק ב הלכה א

¹⁸ קצת קשה למה כתב פסוק דבבוא כל ישראל לראות ולא כתב פסוק הנזכר בגמ' מיראה יראה שהוא מקרא ומסורת לחם משנה שם.

¹⁹ דלמשנה אחרונה כופין את רבו לעשותו בן חורין, ולכן רבינא מיירי למשנה ראשונה והמשנה למשנה אחרונה והוי כבן חורין וחייב בראייה

²⁰ רמב"ם שם ולכאורה דברי הרמב"ם תמוהים מאד, שהרי לפי משנה אחרונה חייב בראייה. אמנם הרמב"ם הולך לשיטתו בפ"ב מקרבן פסח שלמשנה ראשונה עשו חכמים תקנה לחצי בן חורין שיקיים מצות הפסח והחגיגה, אבל למשנה אחרונה לא הוצרכנו לתקנה כיון שביכולת ב"ד לכופו לרבו שיעשנו בן חורין, ולכן כל זמן שלא שיחרר אותו הרי הוא פטור מפסח וחגיגה וראייה, ותקנה לא עשו לו ולכן פטור מצד עבדות שבו. ערוך השולחן העתיד שם סימן קצת סעיף יג – יד ועיין בזבח תורה שם שפי' דלמשנה ראשונה ביום שעובד את רבו יצא ידי חובת רבו, וא"כ ביום שאינו עובד הרי הוא בן חורין לגמרי וחייב בראיה, ולמשנה אחרונה כיון שכופין את רבו ואינו עובדו א"כ כל זמן שלא שיחררו יש עדיין קצת אדנות רבו עליו.

הלכתא למשיחא בדרה היומי

מסכת חגיגה

ח. תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם ... מפני תיקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין וכותב לו שטר על חצי דמיו

המשחרר²¹ חצי עבדו, בכסף, שנתן לו דמי חציו כדי להשתחרר²², קנה, והוא חציו בן חורין. ומי שהציו²³ עבד וחציו בן חורין, אינו יכול לישא לא שפחה ולא בת חורין, לפיכך כופין את רבו לשחררו, וכותב לו שטר על חצי דמיו. במה דברים אמורים, בעבד, מפני שהוא מצווה על פריה ורביה²⁴, אבל שפחה, תשאר כמו שהיתה ועובדת את עצמה יום אחד ואת רבה יום אחד. ואם נהגו בה מנהגי הפקר חייב לשחררה²⁵.

ט. חרש שדיברו חכמים בכל מקום שאינו שומע ואינו מדבר ... המדבר ואינו שומע זהו חרש שומע ואינו מדבר זהו אלם זה וזה הרי הן כפקחין לכל דבריהם

אדם שאינו שומע ואינו מדבר, השוו אותו לשוטה וקמן, שאינם בני דעת, וכן שנינו: חרש שדיברו בו חכמים בכל מקום להוציאו מכלל בן דעת²⁶ הוא שאינו שומע ואינו מדבר, שכך מקובל להם לחכמים, שמי שאינו שומע ואינו מדבר אינו בן דעת²⁷.

²¹ שו"ע ונו"כ הו"מ רסז ס

²² אך המשחרר חצי עבדו, בשטר, לא קנה העבד את חציו ונשאר עבד כמו שהיה. שגמרינן לה לה מאשה מה אשה חציה לא אף עבד חציו לא. שו"ע שם וש"ך עב

²³ שו"ע שם סב

²⁴ עיין בספר תפארת למושה שכתב אף אם העבד קמן דעדיין אינו בר פ"ו כופין את רבו מיד ואף אם העבד סרים חמה דאין לו רפואה ולא יכול לקיים פ"ו אפילו הכי כופין משום שבת וצ"ע לדינא עכ"ד. פ"ת שם יא

²⁵ ש"ך שם עז

²⁶ ברמב"ם אישות פ"ב הכ"ו; חרש וחרשת האמורים בכל מקום כו'. ועי' שד"ח כללים מע' ח אות קו – קז, ושם אם כוונת הרמב"ם בחיבורו בלבד. ועיי"ש סוף אות ל על חרש בלשון הפוסקים, ע"פ המג"א קצט ס"ק ח ומחצה"ש שם.

²⁷ עי' שו"ת התם סופר אהע"ז ח"ב סי' ב, שאמרו כן אף על פי שאין לו סימני שוטה, ושקרוב לודאי שהוא הלכה למושה מסיני.

הַלְכָתָא לְמִשְׁיחָא בְדַף הַיּוֹמִי

מסכת חגיגה

אף מי שנולד פיקח ונתחרש, באופן שאינו שומע ואינו מדבר, אמרו שדינו כחרש מעיקרו²⁸. ויש שצידד לומר שפיקח ונתחרש אין דינו כחרש מעיקרו אלא מספק²⁹.

חרש המדבר ואינו שומע אפילו אינו שומע כלל³⁰, דינו כפיקח לכל דבריו, מקדש ומגרש מן התורה³¹.

אלם³² הוא כפיקח לכל דבריו, שהוא בן דעה ואין חסרונו אלא בפיו, ומקחו מקח וממכרו ממכר ומתנותיו קיימות בין במטלטלין ובין בקרקע, בין שהיה אלם מעיקרו ובין שהיה בריא ונשתתק, וכן גיטו גט³³, וכיוצא, אלא שבזה אינו דומה לפיקח, שהפיקח אינו צריך בדיקה אם יש לו דעת והאלם צריך בדיקה³⁴.

במצוות התלויות בדיבור³⁵ האלם חייב בכל המצוות, אפילו באותן התלויות בדיבור, כגון קריאת שמע ותפלה וברכת המזון, לפי שהוא יכול לשמוע את הקריאה והתפלה והברכה מאחר ולצאת ידי חובתו בתורת שומע כעונה, וכן בברכת המצוות אם אחר מברך והוא שומע, הוא יוצא, ולכן יכול האלם לשחוט, אם הוא מומחה, אפילו לכתחילה³⁶, אם יש אחר המברך, וכן יכול לתרום לכתחילה תרומה כשאחר מברך. כשאין אחר לברך, לדברי הכל אין האלם תורם לכתחילה, וזו היא ששנינו: חמשה לא יתרומו, ואחד מהם האלם, מפני שאינו יכול לברך. בדיעבד תרומתו תרומה, לפי שאין הברכות מעכבות. וכן לא ישחוט לכתחילה כשאין אחר לברך³⁷.

²⁸ ב"ח יו"ד א ושי"ך שם ס"ק כב שפסול לשחיטה

²⁹ פמ"ג בפתיחה כוללת ח"ב אות ד – ה, ועי' להלן ציון 234. ועי' שו"ת צ"צ החדש אהע"ז סי' לה אות ד ושו"ת מהר"ם שיק אהע"ז סי' עט אות ב ומלאכת חרש בפתיחה לספר והסכמת רי"ש נתנון שם שהוכיחו מכמ"ק שדינו כחרש מעיקרו. ועי' בארוכה בשד"ח כללים מע' ח כלל קג.

³⁰ פמ"ג בפתיחה כוללת שם

³¹ ועיין נתיבות המשפט חו"מ ס"ק כ לגבי מכירת קרקע דכיון דבקרקע בעינן חריפות ולכך אפילו חרש שמדבר ואינו שומע אינו חריף ואינו יכול למכור קרקע, די"ל דהיה קים להו לחכמינו ז"ל שאינו חריף ואינו יכול למכור קרקע. ונראה דאם צריך למכור קרקע, שהב"ד מעמידין לו אפוטרופוס כמו שמעמידין לשוטה.

³² טושו"ע ונו"כ חו"מ רלה ח"י

³³ שם אבהע"ז קכא ה

³⁴ בדיקה זו היא לברר שמא נטרפה דעתו, ולכן אפילו ציוה לכתוב כשהיה בריא ואחר כך נשתתק, צריך בדיקה קודם הכתיבה, ויש חולקים וסוברים שאפילו בנשתתק מתוך בוריו אין אנו חוששים כלל לטירוף דעתו, וכל הבדיקה אינה אלא לברר כונתו בהרכנתו, כי שמא מחמת חולי השיתוק הוא מרמוז ומרכין, ובנשתתק מחמת חולי אין צריך בדיקה כלל, שמחמת חולשתו נשתתק והחולי לא גרם לו ההרכנה, ואם כתב ואחר כך נשתתק אפילו מתוך בוריו אין צריך בדיקה כלל. ובדיקת האלם שלש פעמים, היינו שלש פעמים הן ושלש פעמים לאו, שהן שש בדיקות. ויש חולקים וסוברים שאין צריך אלא שלש בדיקות בלבד. יש אומרים שצריך לשהות שעה בין שאלה לשאלה. והדבר תלוי בדעת הבודקים אותו שיבדקוהו באופן שימצאוהו לבן דעת כפי האפשר. כיצד בודקים אותו, כגון ששואלים אותו נכתוב גט לאשתך והוא אומר הן, לאמך והוא אומר לאו, לאשתך והוא אומר הן, לבתך והוא אומר לאו, לאשתך ואומר הן, לאחותך ואומר לאו.

³⁵ שאנ"א סי' ו, עי"ש בארוכה.

³⁶ טושו"ע ונו"כ יו"ד ז א

³⁷ טושו"ע שם

הלכתא למשיחא בדרה היומי

מסכת חגיגה

חרש גמור מעיקרו, שנתחנך בבית ספר לחרשים ולמד לדבר באופן שהשומע מבין דיבורו, וכן למד להבין דברי המדברים אליו מתוך תנועת כלי המבטא ועוסק במלאכתו בחכמה ובדעת ככל האדם, יש מן האחרונים³⁸ שכתבו שיש לדון כחרש המדבר ואינו שומע, והרי הוא כפיקח לכל דבריו אף לענין חיוב במצוות, ויש חולקים³⁹ וסוברים שאף על פי שלמד לדבר אפשר שאין בו דעת צלולה וחפשית, אלא כפי שנקבע ונטבע בו על ידי ההרגל והלימוד, וכיון שהוא ספק און מוציאים אותו מחזקתו ויש לדון כחרש גמור. וכן כתבו אחרונים שאף אם היה החרש חריף ביותר אמרו שדינו כשוטה⁴⁰, לפי שאין לחלק בין החרשים, שאם לא כן נתת דבריך לשיעורים.

הלכתא למשיחא

י. הנל חייבין בראייה ובשמחה חוץ מחרש המדבר ואינו שומע שומע ואינו מדבר שפטור מן הראייה

החרש⁴¹ אף על פי שהוא מדבר אפילו חרש באזנו אחת פטור מן הראייה, וכן האלם אף על פי שהוא שומע פטור. שנאמר (דברים לא פסוק יב) לְמַעַן יִשְׁמְעוּ, להוציא מי שאין לו שמיעה גמורה, וְלְמַעַן יִלְמְדוּ, להוציא מי שאינו מדבר, שכל המצווה ללמוד מצווה ללמד.

יא. ואף על פי שפטור מן הראייה חייב בשמחה ואת שאינו לא שומע ולא מדבר ושוטה וקטן פטור אף מן השמחה הואיל ופטורים מכל מצות האמורות בתורה

כל⁴² החייב בראייה חייב בחגיגה כמו שיבואר בדרה ו. בעזרה"ת, וכל הפטור מן הראייה פטור מן החגיגה, ויש המחייבים מדבר ואינו שומע בחגיגה על אף שפטור מראיה⁴³, וכולן חייבין בשמחה, חוץ מחרש שאינו שומע ואינו

³⁸ שו"ת דברי חיים ח"ב אהע"ז סי' עב, שקידושיו מה"ת, שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' קמ שמצטרף למנין, הריעב"ץ בסידורו הל' קריאת התורה, שעולה לס"ת, שו"ת בית שלמה (מסקאלא) או"ח סי' צה, שחייב במצוות ואביו חייב במצוות הבן שעל האב, וכ"כ עוד אחרונים, עי' לקט הקמת החדש סי' נה. והר"י וינברג בקובץ שנה בשנה תשכ"ה עמ' 125, שהדבר תלוי בשאלה אם החרשות היא ליקוי במה הגורם להסרון דעת, או שהסרון הדעת הוא לפי שאין לו ממי ללמוד,

³⁹ שו"ת מהר"ם שיק אהע"ז סי' עמ, וכע"ז בשו"ת שער הזקנים לר"ו המבורג קלה ג; שו"ת זכר שמחה (במברגר) סי' מן שו"ת משפמי עזיאל ח"ב סי' פט ועוד. ועי' שו"ת מנחת יצחק ח"א סי' קלב, שכ' להקל לענין קדושין שמעמידים אותו על חזקתו שהיה חרש גמור.

⁴⁰ שו"ת צמח צדק (ניקלשבורג) סי' עז; פמ"ג בפתחה כוללת ח"ב אות ג

⁴¹ רמב"ם שם פרק ב הלכה א

⁴² רמב"ם שם הלכה ד

⁴³ תוד"ה שומע כאן בסוגיא

הלכתא למשיחא בדרף היומי

מסכת חגיגה

מדבר, שוטה וקטן, וערל וטמא, חרש שוטה וקטן מפני שאינן בני חיוב הרי
הן פטורין מכל מצות האמורות בתורה.